

Ett levande språk mår väl av mer djärvhet och mindre räddhåga

Läkarvård och språkvård har en del gemensamt. Den vårdade är i båda fall levande. Att leva är att förändras. Människolivets naturliga förändringar känner läkare bättre än andra. Att också språket ständigt genomgår förändringar som vi i viss mån kan påverka behöver vi alla påminnas om. De här raderna vill göra just detta. Att lansera ett nytt ord eller ge ett gammalt ord en ny betydelse är oftast att berika språket. Man måste även inse att en nyhet alltid låter »fel« i början.

Pådyvlade regler. Varje språk har regler för ordens stavning, böjning och betydelse. Regellöshet skulle göra språket odugligt som kommunikationsmedel. Lika sant är att det finns regler som har pådyvlats språket eller smugit sig in utan genomtänkta skäl. De kan i regel undvaras. Ett typiskt exempel dök upp för ett par år sedan i denna tidning. Jag hade skrivit om ett barn som blivit *förlöst* och fick då från några håll veta att det endast är modern som *förlöses*, medan barnet *föds*. Den första invändningen mot en så konstlad regel är att vi behöver ett verb som beskriver vad barnmorskan gör med bebis. Det enda som finns att ta till är *förlösa*. Den andra invändningen är verbets egentliga betydelse, som är 'befria'. Både modern och barnet befrias. Någon vettig anledning att begränsa verbet till den ena parten finns inte, det kan ses som en tredje invändning. Den dubbla syftningen vållar aldrig missförstånd.

NEs ordbok lever i det förgångna som definierar *förlösa* enbart med »hjälpa (ngn) att framföda foster«. Man borde också haft med »hjälpa fostret att födas«. På nätet vimlar det av belägg för den senare betydelsen: »Ebba Larsson förlöste mig till denna värld ...«, »Akademiska sjukhuset förlöste rekordmånga barn i maj månad 1993.« Ett citat härrör från reseförsäkringsbolaget Europeiska: »Vi förlöste till och med ett par bebisar i år«.

Vad ägnar sig bebis. Åt sedan den blivit förlöst? Den 4 april skrev Hugo Lagercrantz och Rolf Zetterström så här på DN Debatt apropå snusande mödrar: »... detta är definitivt inte bra för fostret och det ammande barnet.« Barnet *ammar* alltså, enligt pediatrik expertis. Och vad skulle det annars göra? Vi tycks tidigare ha saknat ett lyckat verb för

barnets aktivitet. Några ordböcker föreslår *dia*, som verkar praktiskt eftersom det kan användas om både moder och avkomma. Men *dia* känns inte fullt mänskligt. Folklig terminologi har ofta varit noga med att skilja på djur och män(niskor), särskilt när det handlar om livets tillblivelse och första utveckling. Jag räknar nu upp några sådana termer. De är sakligt ganska likvärdiga utom att nummer två i termparet företrädesvis gäller *Homo sapiens*: *brunst* – *libido*, *betäcka(s)*, *para sig* – *ha sex*, *dräktig* – *gravid*, *kasta* – *få missfall*, *ungar* – *barn*, *dia* – *amma*.

Nätet är fullt med *ammande* barn. Här ett av dem: »Att börja flaskka ett ammande barn kan påverka amningen negativt.« Bakom verbet *flaska* döljer sig en språklig nydanare. Det är bara att gratulera.

Adjektiv med slut på *-d* har normalt en neutrumform på *-tt*. Fläcken är *röd*, men märket är *rött*, muskeln är *bred*, men ligamentet är *brett*, hälsan är *solid*, men hälsotillståndet är *solitt*. Märkligt nog har vissa sådana adjektiv blivit allergiska mot neutrumformen. Den allergin kan vi bota med en portion språklig djärvhet. Portionens storlek blir delvis avhängig av hur mycket förargelse eller löje den väcker. Medicinska texter bör ju i första hand ge stoff till medicinska reflexioner och diskussioner, inte till språkliga.

Här några former (kursiverade) som jag en gång har dristat mig att rekommendera: en *paranoid* person uppvisar ett *paranoitt* beteende, en *retrograd* spridning kan bero på ett *retrogratt* flöde, en (*mörk*)*rädd* flicka är ett (*mörk*)*rätt* barn, en *schizoid* person kan uppvisa ett *schizoitt* känslouttryck, en *spädgris* är *späd*, medan ett *spädbarn* är *spätt*. Det är bara att hoppas att den som eventuellt har vågat ta något av dessa råd ad notam blivit uppskattad för sitt mod, inte förlöjligats eller trakasserats.

Talspråket berikar skriftspråket. Skriftspråket berikas ständigt av talspråket. Ovan använde jag medvetet *bebis*, ett exempel på vardagligt talspråk som vi bör upphöja till skriftspråksstatus. Ordet *bebis* betecknas i SAOL ännu med »vard.«. Vinsten med att ta in ordet är att vi slipper det engelska baby(ar eller er), som aldrig kommer att samsas med svenska uttals- och böjningsregler. Ti-

den är mogen för *bebisarna*. Med hjälp av den ärkelatinska ändelsen *-is* producerar talspråket nästan dagligen nya ord. Hela denna sida kunde fyllas av ord som *buskis*, *bästis*, *kompis*, *kondis*, *kändis*, *tjockis* osv. De är så praktiska att de blivit outhärliga i svenskan. Vi gör språket en tjänst genom att vidga deras användning till det skrivna språket. Många har redan förlorat det mesta av sin vardagsklang. Det går numera bra att även i formella och officiella sammanhang tala om *dagis*avgifter och *funkis*arkitektur. Min barndoms *snask* kallas nu i alla åldersgrupper och i alla sammanhang för *godis*.

I talspråket har också många s k förledsanknytningar sett dagens ljus, dvs då ett adjektiv anknyts till första ledet i en följande sammansättning, inte till hela ordet. Ofta citerade exempel är *varm korvgubbe*, där *varm* med stor sannolikhet bestämmer endast förledet *korv*, inte hela *korvgubben*, *antik möbelhandlare*, där endast möblerna är *antika*, och *kunglig hovleverantör*, med det *kungliga hovet* som objekt för tanken och leveranserna. Den viktigaste invändningen mot denna konstruktion är att den ibland kan bli löjeväckande och locka till skratt. Den som upplever sådana skratt som störande och infallande på fel ställe bör förstås undvika dem. Men det håller inte att kalla dem vare sig »ologiska« eller »vilseledande«. De missförstås aldrig. En *tung narkotika-missbrukare* brukar *tung narkotika*, hans eller hennes BMI intresserar ingen. Den vedertagna sjukdomstermen *galna ko-sjukan* är glasklar. Språkvården har aldrig riktigt förstått varför sådana konstruktioner ofta avfärdas så kategoriskt.

Talspråkliga förkortningar har ibland blivit så frekventa att de kommit att uppfattas som vanliga ord. De tas så småningom upp i skriftspråket och böjs då med substantivens vanliga ändelser. De får aldrig punkter och inte heller bindestreck i sammansättningar. Några exempel: *elöverkänslig*, *korret*, *labbvården*, *porrsida*. Ingen behöver längre förkorta *laboratorium* när det på alla språkliga nivåer går utmärkt att använda kortordet *ett labb*, *labbet*, *flera labb*, *de labben*.

Hans Nyman

tidigare språkrådgivare
vid Svenska Läkaresällskapet